

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

Ontginningen uit de twintigste eeuw

Velen zijn onbekend met de ontstaansgeschiedenis van de Nederlandse landschappen van de vorige eeuw, zoals de IJsselmeerpolders en de Drentse boswachterijen. Hoe zouden wij er in de toekomst mee om moeten gaan? Deze gids gaat in op de relatief nieuwe ontginningen uit de twintigste eeuw.

GIDS CULTUURHISTORIE 19 | 2011

INLEIDING

Het Nederlandse landschap is vrijwel geheel door mensenhanden gevormd. Door de eeuwen heen zijn woeste gronden ontgonnen en is er nieuw land op water veroverd. De geschiedenis laat zien dat zich daar een paar duidelijke pieken in voordoen. Zo zijn in de middeleeuwen grote oppervlakten kwelders in het noordelijke en zuidwestelijke kustgebied bedijkt en zijn op grote schaal veengronden bewoonbaar en exploitabel gemaakt door systematische ontwatering. In de zeventiende eeuw werd met handel vergaard kapitaal ingezet om door middel van windkracht droogmakerijen als de Schermer en de Beemster aan te leggen.

Deze techniek is in de negentiende eeuw herhaald, maar toen meestal met stoomkracht, zoals bij de Haarlemmermeerpolder en de Prins Alexanderpolder. Vanaf het midden van de negentiende eeuw werden op grote schaal woeste gronden als heidevelden, zandverstuivingen en veengronden tot agrarische cultuurgrond of tot bos omgevormd.

En vanaf de jaren dertig van de twintigste eeuw is er weer een piek: de vorming van de IJsselmeerpolders. De door ontginning ontstane landschappen van de twintigste eeuw passen daarmee in een Nederlandse traditie. Deze brochure gaat in op die ontginningen, inclusief de droogmaking van de Zuiderzee.

Het overgrote deel van Nederland is in de twintigste eeuw met ruilverkaveling, door ontginning of droogmaking landschappelijk opnieuw ingericht. Ruilverkaveling is het herverdelen van grond op het platteland. Maar hoe ingrijpend was de twintigste-eeuwse herinrichting? Leverde dat overal compleet nieuwe landschappen op? Dat verschilde nogal. De IJsselmeerpolders gelden als de ultieme vorm van een nieuw landschap maken: van zee naar rechthoekig ingerichte landbouwgrond, zo ver het oog reikt. Ook ontginningen van woeste grond leverden nieuwe landschappen op. Verlaten heidevelden en zandverstuivingen werden omgevormd tot keurig ingedeelde en bewoonde landbouwgronden. Delen van Drenthe, Overijssel, Gelderland en Noord-Brabant ondergingen deze gedaantewisseling. Bij ruilverkavelingen lag dat genuanceerder, zoals in de gids *Ruilverkaveling* blijkt: soms ingrijpend, maar soms subtieler en voortbouwend op bestaande kwaliteiten.

HISTORISCHE ONTWIKKELING

De ontginningen waren exponenten van een krachtig vooruitgangsgeloof. Ze berustten op een centrale sturing door de rijksoverheid en gingen uit van de maakbaarheid van de samenleving. In de negentiende eeuw had de rijksoverheid zich grotendeels afzijdig gehouden van de inrichting van nieuwe landbouwgrond, zoals bij de Haarlemmermeerpolder. Achteraf werd dit als een grote tekortkoming gezien. Bij de inrichting van de Wieringermeer, vanaf 1934, was de rijksoverheid dan ook wel nadrukkelijk betrokken en de goede ervaringen hier leidden tot de overtuiging dat de overheid ook bij de verbetering van de productieomstandigheden elders op het platteland een actieve rol moest spelen. De maakbaarheid was in de twintigste eeuw ook een stuk toegenomen, omdat er veel meer kennis en techniek over

FOTO FRITS NIEMEIJER

ontginning, ontwatering en efficiënte agrarische bedrijfsvoering was ontstaan.

De tweede helft van de eeuw

Het optimistische vooruitgangsgeloof, de sturende rol van de rijksoverheid en de maakbaarheid van de samenleving werden aan het eind van de twintigste eeuw niet meer algemeen onderschreven. Ze maakten plaats voor een minder optimistisch toekomstbeeld en voor decentralisatie van bevoegdheden. De twintigste eeuw was – behalve een hoogtepunt – dan ook de periode waarin aan de traditie van de ontginning van woeste gronden en aan de traditie van droogmaking een einde kwam.

In de jaren twintig en dertig werden op de zandgronden en in de veengebieden van Drenthe, Gelderland, Brabant en Limburg nog duizenden hectares ontgonnen tot landbouwgrond en bos. Gewijzigde opvattingen en vooruitzichten na de Tweede Wereldoorlog leidden in de troonrede van 1961 tot de uitspraak dat de regering had besloten 'de omzetting van woeste gronden in landbouwgronden tot het uiterste te beperken, mede ter wille van natuurbescherming en openlucht recreatie.' Dat betekende het einde van de ontginning van woeste gronden en op den duur ook van de centrale positie van het agrarische bedrijf in de inrichting van het platteland.

Het weidse karakter van de Noordoostpolder

De Braakman in Zeeuws-Vlaanderen is in 1952 drooggemaakt, gedeeltelijk voor agrarisch gebruik en gedeeltelijk voor natuur en recreatie

FOTO FRITS NIEMEIJER

FOTO LAMMERT PRINS

Na de ontginning werden de kale heidevelden van de Peel met enkele boomliniën opgedeeld

Ook de aanleg van droogmakerijen kwam in de twintigste eeuw tot een einde. Kort na de voltooiing van Zuidelijk Flevoland, in 1968, ontstond er twijfel over de wenselijkheid en haalbaarheid van de inpoldering van de Markerwaard, onder meer door de financiële gevolgen, door problemen in de waterhuishouding en door belangen van natuur en van waterrecreatie. In de decennia daarna kon geen van de alternatieve inrichtingsvoorstellen op voldoende steun rekenen, waardoor het uitstel uiteindelijk tot afstel van deze inpoldering heeft geleid.

De volgende eeuw

Helemaal verdween het maken van nieuw land niet in Nederland. Met de aanleg van de nieuwe Amsterdamse stadsuitleg IJburg in het IJmeer en plannen voor buitendijks bouwen bij Almere is de discussie over de aanleg van nieuw land in het IJ- en Markermeer immers weer actueel geworden, zij het dat het nu meer lijkt te gaan om de aanleg van opgespoten terreinen dan om grootschalige inpoldering. De aanleg van slibdepots in het Hollandsch Diep en in het Ketelmeer zijn ook voorbeelden van nieuwe eilanden, terwijl de aanleg van de Eerste en Tweede Maasvlakte in het Europoortgebied voorbeelden zijn van landaanwinning aansluitend op bestaand industrieland.

ONTGINNING VAN WOESTE GROND

De mogelijkheden om onrendabele gronden productief te maken waren in de negentiende eeuw nog beperkt. Belangstelling was er wel, maar eigendomsverhoudingen, mesttekort en een gebrekkige infrastructuur vormden lange tijd grote obstakels voor succesvolle ontginningen. In aanmerking kwamen heidevelden en zandverstuivingen, die vooral in Drenthe, Oost-Nederland, Noord-Brabant en Limburg lagen. Tot de vroegste initiatiefnemers behoorden verlichte landbouwkundigen en keuterboeren, maar ook de landadel en patriciërs deden pogingen om heide in landbouwgrond en bos om te zetten.

De toepassing van kunstmest vormde een belangrijke doorbraak in het tot dan toe gangbare landbouwsysteem. In dat

oude systeem kon slechts een kleine oppervlakte grond met 'stads mest' en dierlijke mest worden verbeterd. Om aan die mest te komen waren omvangrijke, extensief benutte weidegebieden in de vorm van heidevelden noodzakelijk. Zolang die afhankelijkheid bestond, liet het systeem de ontginning van de woeste gronden maar beperkt toe. Maar met het beschikbaar komen van kunstmest, zo rond 1880, kon deze vicieuze cirkel worden doorbroken.

De openlegging van de zand- en veengebieden met wegen, spoorwegen en kanalen bevorderde de ontginning, alsook gewijzigde bezitsverhoudingen. Verder waren de groei van stedelijke afzetgebieden voor landbouwproducten en de ontwikkeling van de landbouwwetenschap stimulerende factoren.

Uitvoering

De ontginning vond voor een deel plaats aan de randen van die woeste gronden, door boeren die daar al een bedrijf hadden. Deze activiteit zorgde daar voor een kleinschalige vernieuwing van het landschap. Plaatselijk, zoals in Drenthe, in de Peel en op de Veluwe, konden zich ook grootschalige, meestal op commerciële leest geschoede, maar naar rijksnormen werkende ondernemingen vestigen. Het ontstaan van de Nederlandsche Heidemaatschappij in 1888, nu Arcadis, en van Grontmij in 1915 hangt nauw met de ontginningen samen, net als dat van Staatsbosbeheer in 1899, een overheidsbedrijf dat zich vooral richtte op bosaanplant. De ontginningen – en in het bijzonder de grootschalige vormen daarvan – werden in de jaren twintig en dertig van de twintigste eeuw volop voortgezet. Ook was de rijksoverheid een steeds belangrijkere partij in de ontginningen. Deze verstrekke vanaf 1920 renteloze voorschotten voor de bouw van boerderijen op woeste gronden en in de crisistijd werd de werkverschaffing gekoppeld aan de ontginning van woeste grond. Alleen al in Drenthe waren rond 1934 bijna zesduizend mensen verplicht in de ontginningen werkzaam op basis van werkverschaffing.

Omvang

Het resultaat: duizenden hectares nieuwe landbouwgrond en bossen, doorsneden met stelsels van nieuwe wegen, de bouw van nieuwe boerderijen en incidenteel zelfs van compleet nieuwe dorpen, zoals Ysselsteyn, Venhorst en Evertsoord in de Peel. Omstreeks 1900 werd nog een kwart

De omzetting van heide naar akkers, grasland en bospercelen is rond 1925 in de Peel in volle gang. Binnen enkele decennia zal bijna al het roze, de heide, op deze kaart zijn verdwenen

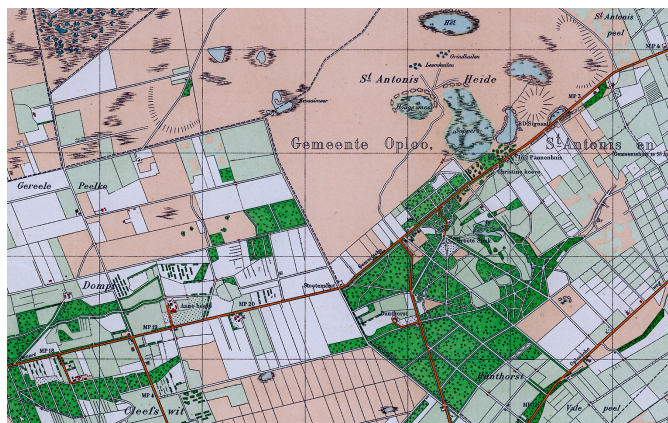

FOTO LAMBERT PRINS

van Nederland, zo'n 650.000 hectare, als woeste grond beschouwd. Rond 1950 was deze oppervlakte geslonken tot ongeveer 225.000 hectare. Zeventig procent van onze bossen is aangelegd in de twintigste eeuw. Ze hebben dus in sterke mate een jong en aangelegd karakter.

Waardering

De woeste gronden kenden een extensief agrarisch gebruik, met schaapskuddes en plaggen steken, en hadden dus wel degelijk nut, maar toch had dit landschap een negatief imago. In de negentiende eeuw werd het veenmoeras van de Peel nog omschreven als een 'akelige en eentonige woestij', waar boom noch struik het oog verlustigt'. Met de ontginningen veranderde het landschapsbeeld ingrijpend en de omzetting van 'woestij' tot cultuurgrond werd door velen als een goede zaak en een daad van vooruitgang gezien. De sober en doelmatig ingerichte cultuurgrond werd vanwege de sterk toegenomen gebruiksmogelijkheden door de toenmalige bewoners veel meer gewaardeerd dan het landschap dat daaraan voorafging.

Kenmerken nieuwe landbouwgrond

Kenmerkend voor het nieuwe landschap was de rationele verkaveling met rechte lijnen en haakse hoeken, overigens zonder dat hierdoor op grote schaal een uniform geometrisch patroon ontstond. Lokale terreinomstandigheden zorgden voor variatie in het patroon, evenals de aansluiting van de nieuwe wegen en waterlopen op het al bestaande netwerk. Niettemin zijn de nieuwe ontginningen door hun rechtlijnige karakter vaak goed te onderscheiden van het oude landschap.

Een tweede kenmerk is het vrijwel ontbreken van een hiërarchie in het ontsluitingssysteem en in het nederzettingsspatroon. Het wegennet is geënt op het verkavelingssysteem en heeft daarmee ook een rechtlijnig en onderling samenhangend patroon. Dat levert een regelmatig net van landwegen op, dat tevens de vestigingsplaats is voor de overwegend verspreid gelegen bebouwing, voor zover het landbouwgrond betreft. Nieuwe dorpen, zoals in de Peel, bleven een uitzondering. De dorpen van het 'oude land' werden meestal ook de verzorgingskernen voor het nieuwe land. Een derde kenmerk is de sterk monofunctionele opzet van de ontginningen, gericht op een vrijwel volledig gebruik

van de grond ten behoeve van de landbouw of de bosbouw. Handhaving van bijzondere landschappelijke elementen zoals een bosje of een vennetje in het nieuwe landschap vond zeer spaarzaam plaats.

De landbouwgrond nu

Van deze drie kenmerken is het eenzijdige agrarische karakter misschien het meest onder druk komen te staan door toenemende bewoning, recreatievoorzieningen en de komst van stedelijke functies. Maar daar waar het sterk op de landbouw georiënteerde gebruik nog aanwezig is, in combinatie met de rationele, rechtlijnige landindeling, de grote schaal van het landschap en de sober uitgevoerde bedrijfsbebouwing, is de sfeer uit de pioniersdagen van de ontginning nog te ervaren.

Kenmerken nieuwe bossen

In de vaak door Staatsbosbeheer uitgevoerde bosaanleg domineren de Oostenrijkse en Corsicaanse den, soorten die tot de weinige behoorden die op arme zandgrond goed aansloegen. Houtproductie en het vastleggen van stuifzand waren de primaire redenen voor het aanleggen van deze bossen. Het zijn aaneengesloten terreinen van minimaal 1000 tot 1500 hectare groot. Aan deze omvang had een ploeg arbeiders het hele jaar door werk. De boswachterijen, zoals die bij vele Drentse, Gelderse en Noord-Brabantse dorpen, komen uit deze ontwikkeling voort.

De bossen zijn doorsneden met wegen en paden die primair zijn aangelegd voor inspectie, onderhoud en later ook voor de recreatie. Dit padennet heeft vaak een wat onregelmatig ruitpatroon en verdeelt het bos in vierkante of rechthoekige vakken met zijden van driehonderd tot vierhonderd meter. Hier en daar komen ook stervormige padenpatronen voor.

De monoculturen van naaldbomen werden soms onderbroken door banen met loofbomen, die minder bevattelijk zijn voor bosbranden. Ter voorkoming van de branden zijn er voorts brandwachttorens in de bossen gebouwd.

De Annehoeve is in 1910 als proefboerderij gesticht bij Elsendorp in de Peel

Heidevelden die zich uitstrekken tot voorbij de einder werden zeldzaam in de twintigste eeuw door de aanleg van bossen, die de nieuwe horizon vormden

FOTO FRITS NIEMEIJER

Wetering-Oost bij Steenwijk is één van de vanaf 1940 ontgonnen en ruilverkavelde veenpolders in de Kop van Overijssel. De ontginning is nooit voltooid, waardoor dit gebied nu grenst aan de Weerribben, een gebied dat nog moeras is

De bossen nu

Veel van de vroeg-twintigste-eeuwse bossen zijn de afgelopen decennia van karakter veranderd. Het productie-karakter trad minder op de voorgrond, ten gunste van de ecologische en recreatieve kwaliteiten. Hiertoe werd het naaldhoutbestand deels vervangen door een gevarieerder sortiment met loofbomen.

Onder invloed van dezelfde gerichtheid op een natuurlijker bosbeheer wijzigde ook het landschapsbeeld in het bos. Dit kreeg een minder aangeharkt karakter, omdat sinds ongeveer 1973 omgewaaide bomen veel minder vaak werden opgeruimd dan voorheen. De toegenomen recreatieve functie van bossen uitte zich onder meer in het ontstaan van recreatie- en bungalowparken, die vaak langs de randen van de bossen werden aangelegd.

Het einde van de ontginningen

De ontginning van woeste grond raakte na de Tweede Wereldoorlog uit de gratie. Deels omdat het commercieel minder interessant was geworden, maar vooral omdat hiermee de oppervlakte aan natuurgebieden snel slonk. Dat stuitte op steeds meer maatschappelijk verzet en op afnemende politieke steun, waarop in 1961 stopzetting van de ontginningen volgde. De nog resterende woeste gronden kregen bijna allemaal de status van natuurgebied of recent zelfs van Nationaal Park. Vervolgens is een omgekeerde ontwikkeling ingezet, waarbij cultuurgrond weer aan de natuur wordt teruggegeven.

DE IJSELMEERPOLDERS

Met de afsluiting van de Zuiderzee en het ontstaan van het IJsselmeer, in 1932, kwam de drooglegging van een deel van het IJsselmeer op gang. De stormvloed en overstromingen van 1916, die vooral Noord-Holland en Overijssel zwaar troffen, gaven de doorslag voor deze onderneming. Aanleiding waren ook de moeilijkheden met de voedselvoorziening in de Eerste Wereldoorlog, die tot de wens leidden om op dat gebied zelfvoorzienender te worden.

Voor de droogmaking van de Zuiderzee waren al sinds het midden van de negentiende eeuw ideeën opgeworpen. De naam van Cornelis Lely is er als waterbouwkundig ingenieur en minister mee verbonden. Zijn plan uit 1891 vormde er de basis voor.

De droogmaking van de IJsselmeerpolders vond plaats van 1930 tot 1968. Voor de langs de Noord-Hollandse zijde van het IJsselmeer geprojecteerde Markerwaard, de laatst geplande uit de reeks, zijn nog wel enkele dijken aangelegd, maar door nieuwe inzichten rond zoetwaterbuffers en het milieu is de afronding hiervan rond 2000 afgeketst.

Andere landaanwinningen

Naast de IJsselmeerpolders is de traditie van droogmaken en inrichten van kust- en binnenwateren in de twintigste eeuw op beperkte schaal voortgezet met landaanwinning langs de Waddenkust van Groningen en hier en daar in Zuidwest-Nederland, namelijk in de Biesbosch en in Zeeuws-Vlaanderen.

Werken en wonen

Het grondgebruik van de IJsselmeerpolders was aanvankelijk vooral op voedselvoorziening gericht, maar verschoof van vrijwel exclusief agrarisch naar een diverser palet. Dat was een beweging die overigens ook elders op het platteland optrad, maar die in de IJsselmeerpolders bewust zo was gepland. In de Wieringermeer en de Noordoostpolder bepalen eindeloze akkers het beeld. In Zuidelijk Flevoland was nog maar 50 procent van de grond voor de landbouw bestemd. Omgekeerd maakten woongebieden in de oudste polder 1 procent en in de jongste polder maar liefst 26 procent van het grondgebruik uit.

Bij de inrichting van de polders waren, behalve uiteraard vele honderden boerderijen, ook woonkernen in de planning opgenomen. Kenmerkend was daarbij een bijstelling naar beneden van het aantal kernen per polder in de loop van de tijd. Door de voortschrijdende mechanisering waren er minder arbeiders nodig in de landbouw en dus minder bewoners voor het platteland. Verder leidden de motorisering en nieuwe inzichten op het terrein van voorzieningen in de kernen tot bijstelling naar een grootschaligere opzet. Dat wil zeggen: minder kernen, maar wel elk groter van omvang. De planning werd hier voortdurend ingehaald door de realiteit.

De Wieringermeer

Na het kleine proefpolderdeltje Andijk, in 1927, volgde op 21 augustus 1930 het droogleggen van de Wieringermeer. Deze polder meet 20.000 hectare en zou als voorbeeld gaan dienen voor de latere, nog grotere droogmakerijen.

De inrichting De inrichting van de Wieringermeer is wetenschappelijk aangepakt onder leiding van onder meer landbouwkundig ingenieurs, architecten en stedenbouwkundigen. Ze werd anders uitgevoerd dan tot op dat moment gebruikelijk was. Niet meer het sjabloonachtige kavelpatroon zoals in de Haarlemmermeer, waar uitsluitend rechte lijnen en haakse hoeken voorkwamen, maar gevarieerder.

De hoogteligging van de ondergrond is in de Wieringermeer sterk sturend geweest voor het hoofdpatroon van waterlopen, wat een enigszins straalsgewijze structuur opleverde. Alle kavels grenzen met een korte zijde aan een vaart of watering en met de andere korte zijde aan een weg, waarmee een optimale bereikbaarheid ontstond. Dit principe, al bekend uit oudere droogmakerijen, zou ook in de latere IJsselmeerpolders gaan gelden.

Voor bijna alle 513 in pacht uitgegeven boerderijen is systeembouw toegepast. Verschillende maten, functies en variaties waren mogelijk en ook streekeigen kenmerken van de kolonisten konden worden toegepast. De boerderijen liggen in ijle linten langs de landbouwwegen, elke boerderij op de eigen kavel, wat regelmaat oplevert. De standaardmaat voor de bedrijven was 20 hectare, 250 bij 800 meter. Maar ook 250 bij 1000 en zelfs 500 bij 1500 meter komen voor.

In de jaren dertig ontwikkelde men op drie locaties centraal in de polder woonkernen, Middenmeer, Wieringerwerf en Slootdorp. Ze werden stedenbouwkundig begeleid en in traditionalistische architectuur vormgegeven door M.J. Granpré Molière. In 1957 is een vierde dorp ingepast, Kreileroord.

Huidige situatie Door een gebrekkige voorbereiding en onervarenheid is een aantal doelstellingen niet gehaald. Zo is de hiërarchie in de omvang en het voorzieningenniveau van de dorpen niet uitgekomen. Ook de aankleding van de polder met groen langs wegen en rond boerderijen werd niet volgens eensluidende uitgangspunten gerealiseerd. In de huidige situatie is het agrarische karakter van de polder nog volop aanwezig. Het weidse akkerland heeft nog steeds markante accenten in de vorm van rode pannendaken van de verspreid gelegen boerderijen, die veelal worden omringd door erfbeplanting.

De Noordoostpolder

Tien jaar later volgde de Noordoostpolder, die net als de Wieringermeer aan één zijde verbonden werd met het oude land. Bovendien zijn de voormalige eilandjes Urk en Schokland met de inpoldering in het vasteland opgenomen. De Noordoostpolder viel droog in 1942, midden in de Tweede Wereldoorlog, maar voor de ontwikkeling en inrichting heeft dat nauwelijks gevolgen gehad.

De inrichting Na de oorlog is de Noordoostpolder definitief ingericht. Hierbij kwamen nu ook sociografen in beeld om zich met de bevolkingssamenstelling bezig te houden. Zo was het onder meer de bedoeling dat de bevolking een afspiegeling van de Nederlandse bevolking zou zijn. Emmeloord ligt als grootste plaats centraal, de overige tien in een krans er omheen. De zorgvuldig en sober ontworpen dorpsbebouwing is representatief voor de traditionalistische bouwtrant tijdens de wederopbouw. Alleen in Nagele kreeg het Nieuwe Bouwen de kans modernistische opvattingen te verwezenlijken.

Net als in de Wieringermeer was in de Noordoostpolder de inrichting uiterst rationeel. De kavels in de 48.000 hectare

Een boerderij in de Wieringermeer

metende polder zijn merendeels 300 bij 800 meter groot, opgedeeld door een hiërarchisch systeem van sloten, tochten en vaarten. De raamwerken van waterlopen en wegen danken hun vorm aan de wijze van verkavelen, die vanaf de randen van de polder plaatsvond. De bochtige contour van die rand plant zich daardoor voort in het centrale deel van de polder.

Langs het gehele net van landwegen liggen boerderijen op regelmatige afstand, soms solitair, vaak in clusters van twee tot vier bedrijven. Ruim de helft van de 1800 bedrijven is ook hier volgens systeembouw tot stand gekomen. De oudste series zelfs in heel goed herkenbare modulaire vorm en op basis van voorgefabriceerde, betonnen, houten en metalen onderdelen.

De Noordoostpolder is aangekleed met bossen en hiërarchische beplanting van wegen en wateren om compartimentering van de ruimte en schaduw te realiseren. Op alle inrichtingsniveaus zijn elementen en structuren omringd door opgaand groen: de boerderij, het dorp en het midden-

Erfbeplanting en boomlinten zijn landschapsonderdelen van het eerste uur in de Noordoostpolder. Ze zijn soms lastig te handhaven bij schaalvergroting van bedrijf en infrastructuur

FOTO FRITS NIEMEIJER

gebied. Kenmerkend voor de polder – en later nooit meer in die mate uitgevoerd in Nederland – is de centrale regie. Dit resulteerde in een sterk samenhangend en evenwichtig beeld.

Huidige situatie Dat beeld is nog steeds goed herkenbaar, maar de ontwerpbeginselen lijken niet altijd bestand tegen recente bedrijfsmatige en planologische eisen. Schaalvergroting en functieverandering binnen de agrarische sector, intensiever wordend verkeer en waterberging eisen aanpassing. Zo wordt er erfrandbeplanting doorbroken voor het vergroten van bedrijven en dreigt de wegbeplanting bij het verbreden van de wegen te verdwijnen of gehalveerd te worden.

Oostelijk Flevoland

Van de beoogde verdere inpolderingen in de voormalige Zuiderzee zijn alleen de met elkaar verenigde polders Oostelijk en Zuidelijk Flevoland nog gerealiseerd, respectievelijk in 1957 en 1968. Ze meten samen 98.000 hectare. Flevoland is onder meer vanwege waterstaatkundige overwegingen en scheepvaart van het vasteland gescheiden door een breed wateroppervlak, de randmeren.

De inrichting In Oostelijk Flevoland is de indeling van de landbouwgrond verwant aan die van de Noordoostpolder. Er zijn overwegend rechthoekige kavels, hier met de standaardmaat 300 bij 1000 meter. Het systeem van waterlopen heeft hier vanaf het begin geen verkeersfunctie gehad en is losgekoppeld van de dorpen. Boerderijen liggen alleenstaand of in clusters van twee langs de landbouwwegen. Bijna een derde van de boerderijen is door particulieren gesticht en individueel vormgegeven. Ook de erfrandbeplanting is wat minder consequent toegepast, wat er verder toe bijdraagt dat het landschapsbeeld minder als een eenheid wordt ervaren dan in de Noordoostpolder.

Er zijn drie dorpen, Dronten, Biddinghuizen en Swifterband,

en één stad ontwikkeld. Lelystad ligt excentrisch in de polder met het oog op een centrale ligging binnen de vier IJsselmeerpolders, waarbij men nog van de aanleg van de Markerwaard uitging. De belangrijkste wegen in Oostelijk Flevoland zijn als zwaar beplante lanen uitgevoerd of van een bosstrook voorzien. Ze kennen zeer brede profielen, met een bermbreedte die even groot of groter is dan het verharde deel van de weg.

De ruimtes tussen de hoofdwegen zijn veelal onbeplant. Nieuw bij deze inpoldering ten opzichte van de vorige is de inrichting langs de dijk van het randmeer met een bosstrook, waar zich allerlei recreatievoorzieningen bevinden.

Zuidelijk Flevoland

Zuidelijk Flevoland viel op 28 mei 1968 droog. De inrichting hing sterk met de ruimtelijke problematiek van de Randstad samen. De bevolkingsoverloop vanuit dat gebied moest leiden tot een stad in Zuidelijk Flevoland voor 125.000 tot 250.000 inwoners. Een belangrijk verschil met de oudere IJsselmeerpolders en vooral met de tot in de finesses ontworpen Noordoostpolder was de veel globalere en flexibelere planning van de inrichting.

De inrichting Er is een duidelijke scheiding en clustering van functies, waarbij het grote open middendeel bestemd is voor de landbouw en een strakke, rechtlijnige inrichting kent. De kavels zijn hier nog een forse maat groter dan in de vorige polder, namelijk 500 bij 1700 meter. Als gevolg daarvan liggen ook de boerderijen, soms in clusters van twee, soms alleenstaand, op flinke afstand van elkaar. Erfrandbeplanting komt vooral in het oostelijke deel van het gebied voor. Elders liggen de bedrijfsgebouwen vaak kaal in het landschap.

De westflank van de polder is bestemd voor de 'meerkernig' opgebouwde stad Almere. Voorts ligt in de zuidoosthoek een enorm bosgebied, het Horsterwold. Daar bevindt zich ook Zeewolde, de tweede woonkern. Het vierde cluster

Nieuw land in de vorm van ogenschijnlijk woeste natuur: de Oostvaardersplassen in Flevoland

Vanaf 1977 werden internationale kunstenaars uitgenodigd landschapskunst op het nieuwe land van Zuidelijk Flevoland aan te brengen. Het bracht internationale faam, onder meer door het kunstwerk De Groene Kathedraal van Marinus Boezem

FOTO VINCENT WIGBELS, MUSEUM DE PAVILJOENS, COLLECTIE ALMERE

ten slotte is het grote moerasreservaat de Oostvaardersplassen. Dit is bij toeval ontstaan door het ongebruikt laten liggen van een gepland industrieterrein.

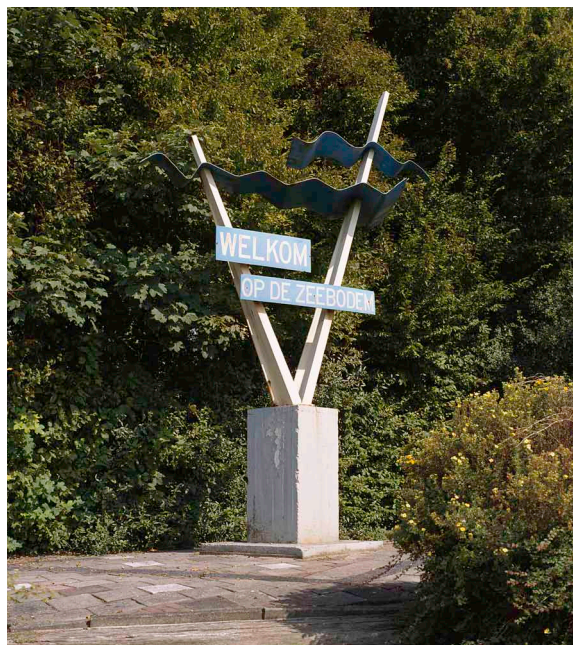
Huidige situatie Daarmee is Zuidelijk Flevoland een polder van superlatieven. Hier vinden we de snelst groeiende stad van Nederland, de grootste landbouwkavels, het grootste aaneengesloten loofbos en het grootste moerasgebied van Nederland.

INSTANDHOUDING

De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed pleit ervoor dat men met waardering naar het twintigste-eeuwse landschap kijkt en er met terughoudendheid mee omgaat. De gedachten gaan bij instandhouding niet uit naar het 'bevriezen' van landschappen, maar naar voortborduren op bestaande kenmerken wanneer de noodzaak tot verandering en herinrichting zich aandient. Er zijn verschillende richtingen waarin continuïteit in het landschap gevonden zou kunnen worden. Het versterken of herstellen van hoofdelementen in de aanleg is er een, net als het accentueren van contrasten tussen dicht en open. Een belangrijke richting is ook het inpassen van ontwikkelingen met respect voor de cultuurhistorische waarden.

Het doet er niet toe of de betrokken landschappen hoog scoren vanwege schoonheid, maar wel belangrijk is dat ze kwaliteiten vertegenwoordigen die kenmerkend zijn voor

bepaalde perioden, ontwikkelingen of gedachten. Daardoor vormen ze een ruimtelijke illustratie van facetten van ons verleden. De aandacht en zorg voor kenmerken van het buitengebied zouden zich hierbij in de tijd moeten gaan uitstrekken tot ver na de Tweede Wereldoorlog en misschien zelfs wel tot de dag van vandaag.

Een kunstwerk dat alleen in Nederland kan staan: bij Ens in de Noordoostpolder wordt de bezoeker verwelkomd op de zeebodem

INFORMATIE EN ADVIES

Wilt u meer weten of advies over dit onderwerp, neem dan contact op met de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed: Lammert Prins, 033 - 421 7 665, l.prins@cultureelerfgoed.nl of InfoDesk, 033 - 421 7 456, info@cultureelerfgoed.nl.

ANDERE GIDSEN

Deze en andere gidsen van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed kunt u vinden op www.cultureelerfgoed.nl.

- Ruilverkaveling
- Stelling van Amsterdam
- Vroeg-naoorlogse woonwijken
- Infrastructuur
- De Afsluitdijk
- Beekdalen en archeologie
- De Nieuwe Hollandse Waterlinie
- Archeologie en ruimtelijke ordening

LITERATUUR

- Buiter, H. en J. Korsten (2006). *Land in aanleg: De Dienst Landelijk Gebied en de inrichting van het platteland*. Zutphen.
- Hendriks, J.A. (1998). *De ontginning van Nederland: Het ontstaan van de agrarische cultuurlandschappen in Nederland*. Utrecht.
- Reh, W., C. Steenbergen en D. Aten (2005). *Zee van Land: De droogmakerij als atlas van de Hollandse landschapsarchitectuur*. Purmerend, Delft, Wormer.
- Steenhuis, M. en F. Hooimeijer, red. (2009). *Maakbaar landschap: Nederlandse landschapsarchitectuur 1945-1970*. Rotterdam

- Thissen, P.H.M. (1993). *Heideontginning en modernisering, in het bijzonder in drie Brabantse Peelgemeenten [...] 1850-1940*. Utrecht.
- Woensel, J.T.W.H. van (1999). *Nieuwe dorpen op nieuw land: Inrichting van dorpen in Wieringermeer, Noordoostpolder, Oostelijk en Zuidelijk Flevoland*. Lelystad.
- Wolfram, D.J. (1997). *70 jaar ingenieurskunst: Dienst der Zuiderzeewerken 1919-1989*. Lelystad.

Gids Cultuurhistorie 19 oktober 2011

Eindredactie Dirk Snoodijk

Redactieraad Frank Altenburg, Henk Baas,

Patricia Braaksma en Marieke Kuipers

Tekst Lammert Prins en Frits Niemeijer

Afbeeldingen Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, tenzij anders vermeld

Vormgeving ontwerpjanhaandrikman, Doornenburg

Druk Boom & van Ketel grafimedia, Haarlem

Aan deze uitgave kunnen geen rechten worden ontleend.

ISSN 2210-4674

Gratis abonnement op het Tijdschrift van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed: info@cultureelerfgoed.nl of 033 - 421 7 456. De InfoDesk is er ook voor adreswijzigingen, bestellingen van meerdere exemplaren en al uw vakinhoudelijke vragen.

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Smallepad 5 | 3811 MG Amersfoort

Postbus 1600 | 3800 BP Amersfoort

033 - 421 7 421 | fax 033 - 421 7 799

info@cultureelerfgoed.nl

www.cultureelerfgoed.nl (met routebeschrijving)

Archief, bibliotheek en collecties

Open ma t/m vr 9-17 uur

bibliotheek@cultureelerfgoed.nl

Vestiging Lelystad

Oostvaardersdijk 01-04 | 8244 PA Lelystad

0320 - 269 700

Vestiging Amsterdam

Hobbemastraat 22 | 1071 ZC Amsterdam

020 - 305 4 771

Vestiging Rijswijk

Visseringlaan 3 | 2288 ER Rijswijk

070 - 307 3 800

De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed staat voor de bescherming van het roerende en onroerende erfgoed van nationaal belang. Met specialistische kennis stimuleert de dienst een goede zorg voor archeologie, monumenten, cultuurlandschap, beeldende kunst en kunstnijverheid.

Een bezoek aan de Rijksdienst in Amersfoort valt wellicht te combineren met een bezoek aan kunsthall Kade verderop in hetzelfde gebouw. Zie voor de actuele tentoonstellingen www.kunsthalkade.nl.